

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ НАГРОМАДЖЕНОГО ОСНОВНОГО КАПІТАЛУ ДОНЕЦЬКОГО РЕГІОНУ

Однією з найважливіших характеристик рівня розвитку економіки регіону і країни в цілому є ефективність використання наявних ресурсів і можливість забезпечення на цій основі підвищення темпів зростання ВВП, нагромадження капіталу, виробництва конкурентоспроможної продукції, відповідної ринковим вимогам. Значення ефективного використання ресурсів Донецького регіону обумовлює його місце в економіці країни. Основний капітал за станом на початок 2004 р. склав 123,1 млрд. грн., або 12% його загального обсягу в країні; обсяг

інвестицій, одного з вагоміших чинників економічного зростання, дорівнював 4,8 млрд. грн., або 10%.

Однак нагромадження основного капіталу в регіоні здійснюється уповільненими темпами, що обумовлюється, насамперед, загальним дефіцитом інвестиційних ресурсів. Індeksi інвестицій в основний капітал по економіці Донецької області за останні вісім років характеризуються нерівномірним зростанням, що обумовлює і динаміку основних виробничих фондів (табл. 1).

Таблиця 1. Динаміка показників нагромадження і використання основного капіталу (відсотків, в порівняних цінах)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001 ¹	2002 ¹	2003 ¹	2004 ¹
Інвестиції в основний капітал до попереднього року	81,5	80,5	112,5	98,9	107,3	117,6	99,5	120,8	н.д.
до 1996 р.	100,0	80,5	90,6	89,6	96,2	113,1	112,6	136,0	н.д.
Основні виробничі фонди промисловості до попереднього року	100,8	101,9	102,0	101,8	99,9	100,5	102,4	103,0	103,6
до 1995 р.	100,8	102,7	104,8	106,7	106,6	107,1	109,7	113,0	117,1
до 1990 р.	125,9	128,3	130,9	133,3	133,1	133,8	137,0	141,1	146,2
Продукція промисловості до попереднього року	93,9	101,2	92,7	106,8	112,4	106,1	104,5	119,4	112,5
до 1995 р.	93,9	95,0	88,1	94,1	105,8	112,3	117,4	140,2	157,7
до 1990 р.	46,4	47,0	43,6	46,6	52,4	55,6	58,1	69,4	78,1
Фондовіддача до попереднього року	93,1	99,3	90,9	104,9	112,5	105,6	102,8	115,9	108,6
до 1995 р.	93,1	92,5	84,1	88,2	99,2	104,8	107,0	124,1	134,7
до 1990 р.	36,9	36,6	33,3	35,0	39,4	41,6	42,4	49,2	53,4

¹ Відповідно до Класифікації видів основної діяльності і Положення (Стандарту) бухгалтерського обліку № 7.

Розраховано за: [1, 10; 2, 35; 3, 36; 4, 12; 5, 12, 46].

У результаті посилення інвестиційної активності в останні роки розглянутого періоду зростання інвестицій склало 136%, що обумовило збільшення основних виробничих фондів у розмірі 117,1%. Їх середньорічний приріст відповідно склав 4,5 і 1,75%. Відставання темпів приросту основних фондів обумовлено інерційністю інвестиційних процесів.

Ефективність використання нагромадженого основного капіталу залежить від масштабів виробництва продукції, отриманого прибутку і характеризується показниками фондовіддачі і рентабельності основного капіталу. Однак у зв'язку з обмеженістю інформаційної бази для розрахунку рентабельності в даній роботі більш повно розглянуто у динаміці показник фондовіддачі. За період 1995-2004 рр. темпи зміни фондовіддачі розраховані як співвідношення темпів зростання промислової продукції й основних промислово-виробничих фондів.

Аналіз показав, що спостерігалось хитке зростання фондовіддачі, обумовлене, переважно, темпами зростання продукції, що істотно випереджали з 1999 р. зростання основного капіталу. Якщо в 1996-1998 рр. рівень показника був нижче попереднього року, то з 1999 р. він зростав, і в 2000, 2003 рр. досяг найбільшої величини, в основному за рахунок збільшення цін на промислову продукцію.

Вплив цінового фактора елімінується обчисленням показників у порівнян-

них цінах. Такі розрахунки показали, що вже з 1999 р. відбувалося стійке підвищення фондовіддачі; її приріст у 2004 р. склав 34,7% стосовно 1995 р. У той же час така динаміка темпів зростання показника фондовіддачі ще не дає уявлення про зміну рівня ефективності основного капіталу промисловості. Прийнятий за базу 1995 р. характеризувався кризовим станом економіки в цілому і різким спадом виробництва продукції. У 1996 р. її рівень складав менш половини обсягів докризового 1990 р. Надалі відбувалося нарощування обсягів виробництва, і в 2004 р. його рівень складав 78,1% стосовно 1990 р., що обумовило і зростання фондовіддачі. Однак її рівень у 2004 р. склав тільки 53,4% у порівнянні з 1990 р. Це свідчить про усе ще низьку ефективність використання основного капіталу в промисловості і наявних резервах її підвищення, передусім за рахунок завантаження цілком або частково невикористовуваних виробничих потужностей.

Проблему підвищення ефективності використання основного капіталу необхідно розглядати з урахуванням глибоких змін, що відбуваються в структурі власності на основний капітал. За десятилітній період з початку реформування власності (1993-2003 рр.) частка основного капіталу Донецької області, що знаходилась у державній власності та переважала до початку реформ, різко скоротилася і склала в 2003 р. менш 1/3 (табл. 2).

Таблиця 2. Структура основного капіталу за формами власності (відсотків)

Роки	Форми власності			
	державна	комунальна	колективна	приватна
	Україна			
2002	30,4	23,8	41,1	4,3

	Донецька область			
2002	32,9	18,8	47,9	0,4
2003	30,4	19,1	50,0	0,5

Розраховано за: [6, 27; 7, 317].

У 2003 р. 19,1% основного капіталу знаходилося в комунальній, половина – у колективній власності. Тенденція скорочення державного сектору зберігається. Тільки у 2003 р. частка колективної власності зросла на 2,1% за рахунок скорочення державної на 2,5% і зростання капіталу в комунальному секторі на 0,3%. Приватним власникам належало не більш 0,5% основного капіталу. Ще менша частина його знаходилася у власності закордонних юридичних осіб і міжнародних організацій.

Слід зазначити деякі відмінності структури власності на основний капітал у Донецькому регіоні в порівнянні з середніми по Україні. Так, колективна власність у регіоні складала в 2002 р. 47,9% проти 41,1% по Україні; частка основного капіталу, що знаходилася у приватній власності, була на порядок менше, відповідно – 0,4 і 4,3%.

Вплив форми власності на ефективність використання основного капіталу аналізовано за групами суб'єктів, що хазяюють, функціонуючих у різних організаційних і правових умовах, притаманних державним і недержавним формам власності.

Аналіз ефективності використання основного капіталу в промисловості Донецької області показав істотні розходження рівнів фондівддачі. Найбільша величина її в 2003 р. мала місце на підприємствах приватної форми власності – 3,3 грн./грн. (табл. 3). На колективних підприємствах фондівддача складала 1,1; на 45,4% вище її рівень був на підприємствах, що знаходяться у власності іноземних держав. На державних і комунальних підприємствах рівень фондівддачі не перевищував 0,2 грн., чи 20 коп. на 1 грн. вкладеного основного капіталу.

Таблиця 3. Ефективність використання основного капіталу у промисловості Донецької області в 2003 р.

Показники	Форми власності				
	держав-на	кому-нальна	при-ватна	колек-тивна	міжнародних організацій і юридичних осіб інших держав
Фондівддача, грн./грн.	0,2	0,2	3,3	1,1	1,6
Рентабельність основного капіталу, %	-6,51	-7,28	6,98	1,65	1,52
Обсяг виробленої продукції (робіт, послуг), млн.грн.	3870,1	533,0	291,4	49866,0	10,8
відсоток до підсумку	7,1	1,0	0,5	91,4	0,0
Чистий прибуток, збиток (-), млн.грн.	-1020,3	-173,3	6,2	763,1	0,1
Основний капітал (без обліку особистої власності),	15680,2	2381,4	88,8	46264,1	6,6

відсоток до підсумку	24,4	3,7	0,1	71,8	0,0
Витрати на 1 грн. виробленої продукції (робіт, послуг), грн.	1,23	1,25	1,02	0,96	0,99

Розраховано за: [8, 24, 42, 44].

Ефективність використання основного капіталу по показнику його рентабельності має аналогічний характер. Державні та комунальні підприємства були збитковими. Збиток по державних підприємствах склав понад одного млрд.грн. На колективних підприємствах прибуток досяг 763,1 млн.грн., рентабельність основного капіталу склала 1,65%. Найбільший рівень рентабельності близько 7% спостерігався на приватних підприємствах. Однак абсолютна величина отриманого ними прибутку склала тільки 6,2 млн.грн.

Аналіз приведених даних свідчить про найбільш ефективне використання основного капіталу на підприємствах приватної і колективної форм власності. Але вплив приватних підприємств на середній рівень показників ефективності незначний, оскільки їхня частка в сукупному основному капіталі не перевищувала 0,1%, в обсязі виробленої продукції – 0,5%, а отриманий чистий прибуток складав тільки 0,8% у порівнянні з підприємствами колективної форми власності, де отримана основна маса прибутку.

На відміну від цього останні впливають на формування середніх по області показників фондівдачі і рентабельності в значно більшому ступені. Це визначається переважною питомою вагою колективних підприємств у складі основного капіталу (71,8%), випуску продукції (91,4%), а також

величиною отриманого чистого прибутку. На цих підприємствах найбільш низький рівень витрат на одиницю виробленої продукції – 0,96 грн. Для порівняння відзначимо, що на приватних підприємствах витрати склали 1,02 грн., на державних – 1,23 грн.

У той же час аналіз свідчить про високий ступінь неефективного використання основного капіталу на підприємствах державної і комунальної форм власності і їх негативному впливі на рівень середніх показників по області. Таке положення обумовлюється рядом факторів: організаційно-управлінських, техніко-технологічних, відтворювальних, ступенем адаптації до ринкових відносин, вплив яких ставить підприємства різних форм власності в нерівні умови.

Практика проведення приватизації обумовила більш раціональну структуру, менший середній вік і більш якісні характеристики основних фондів приватизованих підприємств. У найбільшій мірі це характерно для суб'єктів приватної і колективної власності. Про це свідчить ступінь зносу основних фондів, що склав на приватних підприємствах 29,2%, колективних – 51,7%, у той час як на державних – 54,6% (табл. 4).

Таблиця 4. Показники відтворення основного капіталу Донецької області в 2002 р. (відсотків)

Показники	Форми власності
-----------	-----------------

	держав-на	кому-нальна	при-ватна	колек-тивна	міжнародних організацій і юридичних осіб інших держав
Ступінь зносу	54,6	39,5	29,2	51,7	17,7
Коефіцієнт відновлення	3,1	0,5	6,0	4,4	5,1
Коефіцієнт ліквідації	1,9	0,2	0,5	1,3	0,1
Коефіцієнт нагромадження	1,2	0,3	5,5	3,1	5,0

Розраховано за: [4, 50].

Підтверджує це положення і коефіцієнт ліквідації зношених основних фондів. У приватному секторі він мінімальний – 0,1% у закордонних власників, у вітчизняних – 0,5%. На державних підприємствах ліквідувалося 1,9% всіх основних фондів, деяким нижче – 1,3% – на колективних підприємствах. Однією з причин наявності великої кількості застарілих основних фондів на державних підприємствах є обмежені можливості нагромадження капіталу. Якщо в приватному секторі коефіцієнт нагромадження основного капіталу знаходився в межах 5-5,5%, у колективному – 3,1%, то в державному секторі – тільки 1,2%.

Характерною рисою створеного в країні виробничого потенціалу державних промислових підприємств був його універсальний характер, коли поряд з основним виробництвом функціонували допоміжні цехи, безліч обслуговуючих господарств і об'єктів соціальної сфери. З переходом до ринкових відносин і повної господарської самостійності, створенням конкурентного середовища в умовах економічної кризи відбувалося «очищення» балансів підприємств і структури основних фондів від об'єктів, не зв'язаних з основною діяльністю. Більш послідовно цей процес здійснювався при роздержавленні підприємств. Складніше він протікає на підприємствах, що знаходяться в державній власності, на балансах яких

дотепер знаходяться величезні обсяги таких об'єктів, цілих технологічних ланок, у тому числі фізично і морально застарілих.

У зв'язку з інфляцією щорічно зростає їх балансова вартість, у той час як виробництво продукції, що відповідає ринковому попиту, на цих засобах праці забезпечити неможливо. З часом вплив цього негативного фактора на ефективність використання основного капіталу підсилюється. Розрахунки показали, що в цілому по промисловості області вплив інфляції на збільшення вартості основних фондів обумовив зниження рівня фондоддачі в 2002 р. на 1,9%, у 2003 р. – на 16,9%.

Найважливіше значення для підвищення ефективності використання основного капіталу має удосконалювання складу і структури основного капіталу, можливість зростання обсягів виробництва продукції, що користується споживчим попитом. У свою чергу інноваційне відновлення вимагає відповідного фінансового забезпечення. Однак при сучасному стані економіки інвестиції в основний капітал, зростання яких намітилося з 2000 р., за своїми обсягами дуже обмежені і значно нижче потреб.

Найбільший обсяг інвестицій приходить на підприємства колективної форми власності (66,8%), найменший – на приватні підприємства (2,4%). У той же час щодо величини основного капіталу, що знаходиться в

їхній власності, результати протилежні: у колективних, державних і комунальних власників питомі інвестиції знаходяться на низькому рівні 0,07-0,09 грн., у приватних власників вони більш ніж на порядок вищі, незважаючи на те, що за обсягами й станом основного капіталу потреба в інвестиціях у перших значно вища (табл. 5).

У зв'язку з цим в умовах багатоукладної економіки необхідно враховувати інвестиційні можливості й інтереси різних груп власників основного капіталу. Так, структура залучених ними

джерел інвестицій має істотні розходження. На прикладі структури джерел фінансування інвестицій в основний капітал по Донецькій області за 2003 р. видно, що на підприємствах державної форми власності більше ніж 48,1% інвестицій здійснювалося за рахунок коштів державного і 0,2% - місцевого бюджетів, на комунальних підприємствах бюджетні асигнування (головним чином місцевого бюджету) склали 71,8% (табл. 6).

Таблиця 5. Інвестиції в основний капітал промисловості Донецької області за формами власності в 2003 р.

Показники	Форми власності				
	державна	комунальна	приватна	колективна	міжнародних організацій і юридичних осіб інших держав
Інвестиції в основний капітал, млн.грн.	1284	206,8	115,7	3236,3	3,5
відсоток до підсумку	26,5	4,2	2,4	66,8	0,1
Інвестиції на 1 грн. основного капіталу, грн.	0,08	0,09	1,30	0,07	0,53

Розраховано за: [5, 5].

Таблиця 6. Джерела фінансування інвестицій в основний капітал Донецької області в 2003 р. (відсотків)

Джерела фінансування	Форми власності				
	державна	комунальна	приватна	колективна	міжнародних організацій та юридичних осіб інших країн
Загальний обсяг інвестицій	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Засоби держбюджету	48,1	14,5	-	0,2	-
Засоби місцевих бюджетів	0,2	57,3	-	0,1	-
Власні засоби	50,1	19,8	16,0	79,6	4,2
Кредити банків і інші позики	-	3,3	0,9	13,1	-
Засоби іноземних інвесторів	-	-	-	2,4	95,8
Засоби вітчизняних інвесторів	0,1	0,3	-	1,9	-
Інші інвестори	1,5	4,8	83,1	2,7	-

Розраховано за: [9, 10-11].

Підприємства інших форм власності бюджетними засобами практично не користувалися. Банківський кредит найбільшою мірою залучався колективними власниками капіталу, але розміри його були обмеженими. Джерелами фінансування інвестицій приватних власників капіталу служили, головним чином, засоби фермерів та інших приватних забудовників. У 2003 р. засоби цих інвесторів склали 83,1% у загальному обсязі інвестицій приватних підприємств. У державному і колективному секторах переважна частка інвестицій, відповідно 50,1 і 79,6%, здійснювалася за рахунок власних коштів.

Таким чином, для інноваційного оновлення і використання основного капіталу необхідним є збільшення власних інвестиційних ресурсів суб'єктів виробничої діяльності, зростання обсягів нагромадження капіталу за рахунок державних інвестиційно-інноваційних програм і їх державної підтримки, створення умов щодо залучення різних груп інвесторів: стабільного законодавства, покращення економічних показників розвитку регіону, зменшення ризиків, використання фінансово-економічних інструментів стимулювання інвесторів.

Література

1. Основні засоби Донецької області у 2000-2002 рр.: Стат. зб. № 01-02-19/409 / Держкомстат України; Донецьке обл. упр. статистики. – Донецьк, 2003. – 158 с.
2. Промышленность Донецкой области в 1998 году: Стат. сб. № 6/116 / Госкомстат Украины; Донецкое обл. упр. статистики. – Донецк, 1999. – 104 с.
3. Промышленность Донецкой области в 1999 году: Стат. сб. № 7/146 /

Госкомстат Украины; Донецкое обл. упр. статистики. – Донецк, 2000. – 101 с.

4. Промисловість Донецької області в 2002 році: Стат. зб. № 8/241 / Держкомстат України; Донецьке обл. упр. статистики. – Донецьк, 2003. – 87 с.

5. Промисловість Донецької області в 2003 році: Стат. зб. № 8/198 / Держкомстат України; Головне упр. статистики у Донецькій області. – Донецьк, 2004. – 88 с.

6. Основні засоби Донецької області у 2001-2003 рр.: Стат. зб. № 03/2-20/287 / Держкомстат України; Головне упр. статистики у Донецькій області. – Донецьк, 2004. – 100 с.

7. Статистичний щорічник України за 2003 рік. – К.: Консультант, 2004. – 632 с.

8. Фінанси Донецької області за формами власності за 2003 рік: Стат. зб. № 10/122 / Держкомстат України; Донецьке обл. упр. статистики. – Донецьк, 2004. – 69 с.

9. Капітальні інвестиції та інвестиції в основний капітал: Стат. бюл. № 01-02-8/83 за 2003 рік. Ч.ІІ / Держкомстат України; Донецьке обл. упр. статистики. – Донецьк, 2004. – 25 с.

10. Про Концепцію державної регіональної політики: Указ Президента України від 25 травня 2001 р. № 341/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – 16 лют. (№ 5).